

BİR İŞBİRLİĞİ OLARAK TOPLUM: FENOMENOLOJİK SOSYOLOJİ VE ETNOMETODOLOJİ

Sembolik etkileşimcilik gündelik toplumsal etkileşimi araştıran en tanınmış sosyoloji geleneğidir. Hareket noktası olarak toplumsal eylemi alan bir makro-sosyolojinin kolayca kurulabileceğini öne sürmüştüm. 1960'ların sonlarında etkileşimle ilgilenen bir alternatif –birçok farklı biçimde– oluştu. Bu bölüm esas itibarıyla etnometodolojiyle ilgilidir: etnometodoloji bu dönemde ve daha sonra ortaya çıkan –gerçekte hâkim bir okul konumuna gelmese de, görüşlerinin çoğu yaygınlık kazanan– fenomenolojik sosyoloji, varoluşsal sosyoloji, gündelik hayatın sosyolojisi gibi bazı yaklaşımlardan sadece biridir. Bu gelişmenin önceden sözünü ettiğim genel eğilimin bir parçası olarak görülebileceğini düşünüyorum: toplumu bireylerden bağımsız bir ‘kendilik’ olarak algılamaktan vazgeçme ve insanların kendi toplumsal dünyalarını yaratma biçimlerine (aşırı) vurgu: tatsız şeyleri göz ardı eden modern koşullara karşı bir tepki. Etnometodoloji ve diğerleri son çeyrek yüzyılın ‘sosyal inşacılığı’na dönüşün bir parçasıdır. Bu yaklaşımların çoğunu motive eden güç genel ve daha muğlak hümanist ve liberal bir ruhtur ve en azından şimdilik, en titiz ve en az siyasal olanının en güçlü çıkması ilginçtir. Etnometodolojiyi ilk olarak kendi felsefi temeli –Avrupa fenomenolojisi ve dil felsefesi– çerçevesinde ele alacağım.

FELSEFİ TEMEL

Fenomenoloji

Fenomenolojik felsefenin kurucu babası, en önemli çalışmaları 1890 ve 1920 yılları arasında yayınlanan Edmund Husserl'dir. Husserl bilgi ve tecrübelerimizin köklerine inen kelimenin tam anlamıyla radikal bir felsefe geliştirmeye çalışır. Özellikle bilimsel bilginin içinde kök saldıgı gündelik yaşantı ve etkinliklerimizle bağını kopardığını öne süren Husserl'e göre, fenomenolojinin görevi bu bağlantıyı yeniden kurmaktır. Yarım yüzyıl sonra sosyologlar aynı argümanı yerleşik sosyolojik teoriye, özellikle yapısal-işlevselciliğe karşı kullanmaya başlamışlardır: onlara göre, bu yaklaşım gündelik toplumsal deneyimlerle bağını koparmıştır.

Fenomenoloji sadece bilincin yapısı ve işleyişiyle ilgilenir ve onun temel –ancak çoğu kez örtük bir biçimde ifade edilen– ön-kabulüne göre, içinde yaşadığımız dünya bilincimizde, kafalarımızda yaratılır. Elbette dış dünyanın varlığını yadsımak saçma olacaktır, ancak bu argümana göre, dış dünya sadece ona ilişkin bilincimizle bir anlam kazanır. Sosyolog –veya bilim adamı– dünyayla sadece anlamlı olduğu sürece ilgilenecektir ve bu yüzden, dünyayı nasıl anlamlı kıldığımızı kavramaya çalışmalıdır. Ancak bu amaca, normalde bildiğimizi farz ettiğimiz şeyler bir kenara itilip, onu nasıl bildiğimiz ortaya çıkartılarak ulaşılabilir. Bildiklerimizin bu şekilde bir kenara itilmesi bazen ‘fenomenolojik indirgeme’, bazen ‘paranteze alma’ ve daha teknik literatürde *epoché* olarak adlandırılır.

Fenomenolojik sosyoloji

Başlarken iki noktaya işaret etmek istiyorum. İlk olarak, şimdiye kadar üzerinde durduğum yaklaşımlarla fenomenolojinin ilgileri arasındaki benzerliği vurgulamam gerekir. Hepsi anlamı –normlar, değerler, inançlar vb.ni– sosyolojik girişimin merkezine oturtur. Hepsi kişiler ve eylemler hakkında teorilerdir. İkinci olarak, fenomenoloji, bana göre, sosyolojik halinde en ilginç özelliklerinden bazılarını yitirmiştir. Onu şu ana kadar salt bir biliş, bilme teorisi olarak aldım: Husserl dâhil çoğu fenomenolog düşünür, aslında çok daha geniş bir yaşantılar alanıyla –duygular, imgelem, sanrı vb.– meşgul olmuştur. Ancak, fenomenolojik sosyolojide bu yön ortadan kaybolur.

En fazla öne çıkan fenomenolog sosyolog, faşizmin yükselişinden sonra ABD'ye göç eden, bankacılığın yanı sıra yarım-gün hocalık da yapan Husserl'in'in öğrencisi Alfred Schutz'tur. Faydacı felse-

fedem ve sembolik etkileşimcilikten etkilenen Schutz, klâsik çalışması *Toplumsal Dünyanın Fenomenolojisi*'nde, Max Weber'in çalışmasını felsefi temelde eleştirerek fenomenolojik görüşleri sosyolojiye katmaya çalışır. Schutz, toplumsal dünyaya ilişkin bilgimizi bütünlük ve anlamdan yoksun temel bir tecrübe akışından nasıl oluşturmaya çalıştığımızı göstermeye çalışır. Biz bu işlemi, deneyim kategorilerimizdeki benzerlikleri esas alarak inşa ettiğimiz bir 'tipleştirme' süreciyle gerçekleştiririz. Nitekim, kendi yaşantı akışım içinde, belirli nesnelere bazı ortak özelliklere sahip oldukları –farklı yerlerde farklı özellikler sergilemeler de, onları çevreleyen şeylerin sabit kaldığı– dikkatimi çeker. Bu durum bana daha soyut bir 'canlı varlıklar' kategorisi sağlar; böylece, bunlardan bazılarının anlayabileceğim türden sesler yaydıkları dikkatimi çekmeye başlar; dolayısıyla, 'canlı varlıklar' arasında 'diğer insanlar'ı ayırt etmeye başlarım. Ardından, daha farklı insan kategorilerini –sözgelimi siyahlar ve beyazlar, kadınlar ve erkekleri– seçmeye başlarım. Son olarak, başkalarının –örneğin, annemin, arkadaşımın– ayırt edici özelliklerini fark ederim. Nitekim biz, Schutz'un 'anlam bağlamları' adını verdiği şeyler, yani tecrübelerimizi anlamlı bir dünyaya dönüştüren kriterler ve bilgi stokları inşa ederiz: ancak dünya hakkında bilgi stokları değil, aslında bizzat bütün pratik amaçlara uygun bir dünya. Eylem ve toplumsal eylem, böylece, bilinç içinde meydana gelen şeyler haline gelir. Biz insanlar, dünya içinde meydana gelen eylemlerden ziyade bilinç edimleriyle ilgiliyiz ve toplumsal dünya beraber yarattığımız bir şeydir.

Toplumsal dünyamızın temelini sorgulanmadan benimsenen sağduyu-bilgisi oluşturur. Hepimiz sağduyu dünyasını 'burada ve şimdi', belirli bir yer ve zamanda yaptığımız şeyler veya –Schutz'un bir terimiyle– 'projeler'imiz çerçevesinde bir düzene koyarız. Sosyolog, diğer insanlardan kendi projesi ve ortak bilgi stoklarını yeniden düzenleme biçimiyle ayrılır. Onun projesi toplumsal dünyanın rasyonel ve böylece, nesnel bir açıklamasını yapmaktır. Sosyolog bunu yapmak için 'ikinci-el' tipleştirmeler, yani sağduyusal tipleştirmelerimizden yararlanarak toplumsal dünyayı rasyonel bir biçimde düzenleyen tipleştirmeler geliştirmek zorundadır. Böylece, geliştirdiğimiz bu rasyonel modeli, insanların rasyonel davrandıklarında neler yaptıklarını öngörmek ve bu modele uygun hareket etmediklerinde eylemlerinin akıl-dışılığını göstermek için kullanabiliriz. Schutz, sosyal teoriden, teorisinin gerçek dünya hakkında bilgi sunmak için yönetebileceği rasyonel bir kuklalar dünyası yaratması olarak söz eder: eğer insanların belirli hedefleri varsa ve rasyonel davranıyorlarsa, bu yönde davranışlar sergileyeceklerini; şartlar değiştiğinde davranışlarını şu veya bu şekilde değiştireceklerini söyleyebiliriz. Ayrıca, onun çalışmasının biliş konusuna vurgusu açıktır ve paradoksal bir biçimde, rasyonel seçim teorisinin bir başka versiyonuna ulaşırız. Ancak o, yine de, bu seçim durumunun nasıl gerçekleştiğini gösteren ve daha ayrıntılı bir güdü analizi geliştirmeye çalışan daha tam bir versiyondur: Schutz, örneğin, 'çünkü güdüleri'ni, yani tecrübelerimizden hareketle, meydana gelebileceğini bildiğimiz şeyleri 'için güdüleri'nden, yani ulaşmak istediğimiz ilişkiler durumundan ayırır.

Genellikle Schutz'un çalışması, çoğu kez örtük bir biçimde, daha duyarlı kavramlar geliştirmekte kullanılmıştır. Etnometodolojinin kısaca ele alacağım gelişimi dışında, onun çalışmasının kullanıldığı sistematik empirik bir araştırma tanımıyorum. Yine de fenomenolojiyi bir toplum teorisine katmak için sistematik girişimlerde bulunan bir yazar vardır: Peter Berger. O, Thomas Luckmann'la yazdığı temel çalışması *Gerçekliğin Sosyal İnşası*'nda (1967) bütüncül ve bireyselci bir analiz geliştirmeyi amaçlar. Paylaşılan, sorgusuz benimsenen sağduyusal anlamları toplumsal düzenin temeli olarak gören Berger ve Luckman, ancak daha çok sağduyusal-anlamlardan gelişen paylaşılan ve açık çerçeve-anlamlarla ilgilenir. Onlara göre, insanlar çok az istikrarlı ve kendilerine has içgüdülere sahiplerdir; bu yüzden, toplumsal hayatın istikrarının bizzat onların yarattıkları çevreden kaynaklanması gerekir; ve bu çevre içinde, toplumsal düzenin merkezini oluşturan ve herkes tarafından paylaşılan çerçeve anlam ve değerler başlangıçta dinseldir. Berger ve Luckman, bu anlamların geliştirilme, toplumsal kurumlar içinde 'nesnelleştirilme' ve böylece, bir toplumun yeni üyelerini sosyalleştirme biçimleriyle ilgilenmişlerdir. Sonuçta bu bizi yapısal-işlevselcilik benzeri bir yaklaşıma götürür. Düşünceler, kültürel değerler ve normlar toplumsal düzenin –yeni üyelerin içinde sosyalleştirildiği– merkezi olarak görülür. Berger ve Luckman, daha ziyade bu değerlerin bireylerin toplumsal etkileşimleriyle nasıl geliştiklerini araştırır, fakat toplumsal düzenin resminin son hali benzerdir. Temel farklılık, yapısal-işlevselcilik kurumsal organizasyonlar ve kurumlar arasındaki ilişkiler hakkında çok şey söyleyebilecek durumdayken, Berger ve Luckman'ın bunları ikincil önemde görmesidir. Bu yaklaşımı yapısal-işlevselci bağlama, ancak Parsons'ın dört sisteminden biri olan kültürel sistemle ilgili bir başka bölüme yerleştirmek oldukça kolaydır: fakat, bu sistemin diğerleri arasında en önemlisi olduğu ayrıca belirtilmelidir.

Yukarıda, fenomenolojinin eylemi ‘kafaların içine’ yerleştirdiği için, bunu kırmasının zor olduğunu söylemişim; ve gerçekte, sosyolojik literatürde Berger esasen bir sosyal teorisyenden ziyade bilgi sosyologu olarak görülür.

Dil felsefesi

Etnometodoloji sayesinde modern felsefede ‘dile dönüş’ olarak bilinen şeyle, yani bir şekilde dünyayı anlayacak bir anahtar olarak dilin doğasına yoğunlaşmayla ilk kez karşılaşırız. İngiliz analitik felsefesi ve Avrupa felsefesi dile farklı biçimlerde odaklanmış ve bu ilgi, sosyoloji aracılığıyla –esasen etnometodoloji ve Giddens’in yapılaşma teorisi, ancak ayrıca post-yapısalcılık biçiminde– gelişmiştir.

Burada analitik felsefe üzerinde durmayı düşünmüyorum. Onu, Peter Winch’in sosyolojide kısmen yeraltında kalan, sosyologlar tarafından nadiren kabul gören çalışması *Sosyal Bilimler Tasarımı*’ndan (1958) yararlanarak ele alacağım. Winch için, bizzat toplum –veya toplumsal ilişkiler– ile bu ilişkileri algılama biçimimiz aynı şeylerdir; felsefe ve sosyal bilimlerin görevi aynıdır: özel bir toplumun ‘hayat tarzı’ nı, onun kendi toplumsal ilişkilerini algılama biçimini ayrıntılı olarak ortaya koymak. Winch bu çalışmada Wittgenstein’den yararlanarak artık herkesçe bilinen bir dil analojisine başvurur. Dil konusunda ilginç olan şey, bir sözcüğün bütün kullanımlarını içeren temel bir tanımının olmamasıdır. Wittgenstein dil oyunlarından söz eder ve ‘oyun’ terimi burada isabetli bir örnektir. Basketbol bir oyundur, aynı şekilde satranç ve Kızma Birader de; ayrıca bir ‘sosyoloji oyunu’ndan da söz edebiliriz; insanlar ‘benimle’ oyun oynayabilir veya ben ‘onlarla’ oynayabilirim; en azından 1960’larda, ‘oyun kuşu’, farklı bağlamlarda sülün, keklik, orman tavuğu veya cinsel ilişkiye girmek isteyen bir kadını anlatabilmektedir. Sözcüğün, bütün bu kullanım biçimlerini birbirine bağlayan tek bir tanımı yoktur. Daha ziyade, sözcüğün kullanımlarını düzenleyen, ancak hepimizin paylaştığı kurallar vardır –bu yüzden, sözcüğü, bu sabah bir ‘oyun tıraşı’ yaptığımı söylediğimde insanların hayretle bakarlardı.

Toplumsal eyleme de aynı gözle bakabiliriz: o kurallara-tâbidir ve bir ‘hayat tarzı’ nı ayrıntılarıyla açıklamak bir kültür veya alt-kültürü düzenleyen kuralları, dünyamızı algılama –onu fiilen yaratma– biçimimizi düzenleyen kuralları açıklamaktır. Bu bizi katıksız bir rölativizme götürür. Hiçbir hayat tarzı bir başkasından daha üstün değildir, hiçbiri daha ‘doğru’ değildir –klâsik argümana göre, bilim ve büyücülük alternatif hayat tarzlarıdır, birinin ötekinden daha iyi olduğuna karar verebilecek hiçbir dış standardımız yoktur. Bununla beraber, insan olmamız, her kültürde doğumla, ölümle ve cinsel ilişkilerimizi düzenlemekle ilgilenmek zorunda olmamız ‘karşılıklı anlama’ için bir temelin var olduğu anlamına gelir.

ETNOMETODOLOJİ: YAPMAK

Bir zamanlar etnometodoloji sosyolojik kuruluşun üstündeki bir dikendi; o, bütün mevcut sosyolojik çalışma biçimlerini temelden çürüterek ve tanınmış bütün sosyologlara doğrudan itiraz ederek ortaya çıktı. 1970’lerin başında ABD ve Britanya’daki üniversitelerde bazı sosyoloji bölümlerinde anlaşmazlıklar nedeniyle bölünmeler yaşandı ve sadece etnometodolog olduğu için işini kaybeden insanlara dair ortalıkta birçok hikâye dolaşmaktaydı. Başlangıçtaki kült bir popülerliğin ardından hareket bir ölçüde bölündü ve bazı sosyologlar kendilerini hâlâ bu yaklaşımla özdeşleştirse de, o disiplinin birçok alanına yayıldı. Toplumu bir işbirliği olarak gören bir analojinin kullanılması aslında etnometodoloji örneğindedir çok daha isabetli olacaktır. Fenomenoloji gibi etnometodoloji de, toplumsal düzeni farklı bireylerin farklı deneyimlerinden oluşan bir şey olarak görür. Ancak Schutz’a göre düzen ortak sağduyusal bilgilerin ürünü olsa da, etnometodoloji bu tür bilginin doğası gereği istikrarsız olduğunu, her yeni karşılaşmada yeniden yaratıldığını öne sürer. Bizler, ortak sağduyusal bilgiler konusunda bir izlenim yaratmak için işbirliği içindeyizdir. Bir sınıfta, hepimiz mantiken eğitim-öğretim süreci içinde yer alan zeki insanlar olduğumuzu varsayar ve bu ön-kabulleri nadiren ifade etme gereği duyarız. Schutz için, bu ön-kabullerin varlığı sınıfın düzenli işleyişini açıklar. Bir etnometodolog için bu ön-kabuller asla sabit değildir ve her sınıfta, birbirimiz üzerinde onların gerçekte var oldukları izlenimi yaratmak için –elbette, sorgulamaya gerek duymadan– işbirliği yaparız. Biz bir sınıf ‘yapmaktayız’ –öğrencilerim öğrenci olmayı ‘yapmakta’, ben de öğretmen olmayı ‘yapmakta’yım. Her istikrarlı toplumsal etkileşim bir *icraat*, yapılan bir şeydir ve etnometodoloji bu işin nasıl yapıldığını bulmaya çalışır. Bu yüzden

onun adı: *etno-metod-olojidir*: yani, insanların-metotlarının –toplumsal düzenin yaratılmasının– araştırılması.

‘Durumsal’ ve ‘lingüistik’ etnometodoloji ayrımı yaygın olarak kullanılsa da, bunun yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. Zira bu yaklaşımın temel görüşleri durumlara belirli bir istikrar kazandırmak için dili nasıl kullandığımızla ilgilidir, fakat kesinlikle, dilsel ilgiler daha sınırlı düzeyde kalır ve genel anlamda sosyolojiyle daha az bağlantılıdır. Paradoksal olarak, dil felsefesiyle ilişkili ifade açıklığı, etnometodoloji tarafından, teknik dil kullanımının bir norm olarak ortaya çıktığı bir alanda daha dolambaçlı bir teknik dile dönüştürülür. Zamanla, bütün bu lâf kalabalığının, bazıları ilginç ve çoğu anlamsız çalışmalara yol açan iki önemli düşüncüyü –veya daha iyimser bir değerlendirmeye, onu anlamsız kılar görünen teknik bir dille süslenmiş birçok rutin çalışmayı– gözden sakladığı görülmüştür. Bu fikirler yerleşik sosyoloji anlayışlar eleştirilirken geliştirilir ve bu da etnometodolojinin temel katkısına temel önemde iyi bir giriş sağlar.

Genel bir eleştiriye göre, geleneksel sosyoloji bir konu olarak alması gereken şeyleri kaynak olarak almıştır. Yani: kimi düzeylerde, her örnekte farklı biçimde, üzerinde araştırma yaptığımız insanların kullandıkları anlamlar –yani, onların normları, değerleri, tutumları ve inançları, davranışlarını düzenleyen kurallar– sanki bir anlam problemi içermiyormuş gibi alınmıştır. ‘Açıklama çalışması’, böylece, bu aynı anlamları kendi temeli olarak alır –sosyolog üzerinde çalıştığı insanlarla, ancak bir başka toplumsal düzen izlenimi yaratmak için işbirliği yapar. Etnometodolojinin önemli görüşleri burada ortaya çıkar. Bunlardan ilki anlamın için *indekselliği/bağlama gönderimliliği*dir. Dil, aynı konudaki başka çalışmalara, aynı yazarın çalışmaları vb.ne sürekli gönderimlerde bulunarak, bir kütüphanedeki indeksleme sistemi gibi işler; bir dil içindeki her terimin anlamı bizi onun bağlamına, kullanıldığı duruma ve etrafındaki sözcüklere gönderir. Bu durum ‘ben’i, ‘sen’ gibi zamirlerde yeterince açıktır –hakkında konuştuğum ‘sen’ sözü sadece onu kullandığım bağlamda açıktır. Bununla beraber, aynısı bir sözcük veya cümle için de doğrudur; bazı kişilerin konuşmasını dinlerken, her zaman onların ne söylediklerini anlamak için biraz beklemek zorundayım; eğer bu paragrafın başına dönüp cümleyi yeniden okursanız ne hakkında konuştuğum kesinlikle açık olacaktır; okuma esnasında, ne kastettiğimi açıklayıcıya kadar yargıda bulunmayı askıya alıyorum. Ancak, aynısı tek başına alınan bir cümle veya deyim için de doğrudur ve bu açıklamanın bir sonu yoktur. Her zaman, bir karşılık almak için “Ne anlatmak istiyorsun?” gibi bir soru ihtimal dâhilindedir. Bu yüzden, hepimiz sanki yapabileceğimiz gibi davransak da, aslında herhangi bir anlamı sorgulamadan kabul edemeyiz. Bu, dilin doğası hakkında Peter Winch’in görüşüyle özünde aynıdır.

İkinci önemli fikir, nasıl sanki anlam açılmış gibi davranabileceğimiz sorununu ele alır: o eylemlerimiz ve durumumuz hakkında konuşmamız anlamında refleksiviteye işaret eder. Bir durumu ifade ettiğimiz anda onu yaratır, sağlam/güvenilir, anlamlı ve rasyonel kılarız. “Sosyolojik teori üzerine bir kitap yazıyorum” dediğimde, sadece yaptığım şeyi betimlemekle kalmıyor, aynı zamanda kendime ve başkalarına yaptığım şeye nasıl yaklaştığımı söyleyerek ve böylece kuşku ve belirsizlikleri gidererek yaptıklarımı meşrulaştırıyorum. ‘Refleksivite’ terimi gündelik etkileşimde ‘bağlama gönderimliliği’ düzeltmek ve bir toplumsal istikrar duygusu yaratmak için kullandığımız etkinlikleri kısaca ifade eder. Genellikle etnometodolojinin kurucusu olarak kabul edilen, Schutzun ilk yandaşı olan Harold Garfinkel, onları ‘arka-plân beklentiler’ olarak, sorgulanmayan sağduyusal bilgi biçimleri olarak niteler. Garfinkel’in ilk çalışması bu beklentilerin ve bağlama gönderimliliğin varlığını kanıtlama çabasıdır –sözgelimi, bir markete gittiğinde pazarlık yapmak yahut kendime ait evime geldiğimde bir kiracı gibi davranmak bu beklentilere aykırı davranışlardır. O, nihai toplumsal düzeni kendi iddiasının bir kanıtı olarak alır. Garfinkel, bağlama-gönderimliliğin varlığını kanıtlamak için öğrencilerinden bir karı-koca arasındaki konuşmanın yazılı metninin anlamını açıklamalarını ister; elbette tam açıklama hiçbir şekilde mümkün değildir. O her zaman ‘Bu sözünüzle ne kastediyorsunuz?’ diye sorabilirdi.

Sonradan Garfinkel, bir toplumsal düzen izlenimi sürdürmenin asla sonu gelmeyen bir etkinlik olduğunu vurgulayarak, arka-plân beklentilerden daha az, ‘pratikler’ ve kurallardan daha fazla söz etmeye başlar. Bu etkinlikleri ilk bakışta kavramak oldukça zordur, zira onlar, Garfinkel’e göre, aslında bütün eylemlerimizin sorgulanmayan temellerinden biridir; bu, daha ziyade, nefes alıp verme hareketlerine veya bir başkasına çelme atma biçimimize dikkat göstermememize benzer bir şeydir. İki örnek yeterli olacaktır. İlki ‘izahat’tır. Sözcüğü gündelik konuşma içinde kullandığımızda, izahat genellikle ‘asıl meseleden uzak durma’ –sözü dolandırma– benzeri bir şeye işaret eder. Bu paragrafın ilk kısmı

izahattır –anlaşılmasının ne kadar zor olduğunu belirttiğim için, bu pratiklerin tam tanımını veremeyeceğim. Bağlama-gönderimlilik argümanı doğrusa, her konuşma bir izahattır. En ilginç etnometodologlardan biri olan Cicourel bunu kısaca şöyle özetler:

Biz belki de bu tür etkinliklerimizi, izahatı teşvike veya engellemeye yönelik her girişimin bizzat bir izahat olduğunu göstererek kavrayabiliriz. Bu, içinde yer aldığımız gözlenen olaylar veya etkinlikleri sadece yalın haliyle betimleme çabalarının saçmalığını gösterir (Cicourel, 1973: 109).

İzahat sürecinde, (sorgulanmayan temel bilgilere değil) örtük ve sorgulanmayan belirli kurallara başvurmamız gerekir gibi görünmektedir. Böyle bir kural örneği *vesaire* cümlecidir: bu tür cümleler ‘mantıklı koşullar dışında’ gibi şeylerin söylendiği bütün toplumsal davranış kurallarının bir parçasıdır. Örneğin, bir ders verdiğimde, konuşan kişi olarak ben ve diğerleri tarafından bahsedilmeyen informal (ve bazen formal) bir kural vardır. *Vesaire* kuralı insanların ‘mantıklı koşullarda’ birinci kurala uymamalarını sağlar: belki de, bir soru sorarak, komşuyla yapılan kısa, fısıltılı bir konuşmayı başkalarına aktararak veya odada bir şeylerin yandığını söyleyerek. Sonraki adım, *vesaire* kuralına başvurma biçimlerine göz atmak olacaktır.

Ayrıca, biz alt-düzeyde bir teoriyle –empirik araştırmayı vurgulayan sınırlı teorik bir kavrayışla-kalakalırız. Teoriyi daha fazla geliştirme girişimleri olmuşsa da (bunlara kısaca göz atacağız), etnometodoloji empirik çalışmayı vurgulamıştır. Bu çalışma fenomenolojik indirgeme yönteminin bir tür empirik uygulamasını gerektirir: araştırmacı, insanların söyledikleri şeylerin özüne (yani, bir toplumsal düzen izlenimi yaratma yönünde işbirliği girişimine) dikkat eder, fakat onun ifade edilme biçimlerine bakarak, izlenim düzeninin yaratıldığı kurallar ve pratikleri belirlemeye çalışır. Sonuç, normalde beklenilenden farklı şaşırtıcı bir farklılıktır. Bir başka ilk etnometodolog Harvey Sacks, bir İntihar Önleme Merkezinde insanların telefon konuşmalarına nasıl başladıklarını araştırmıştır. Çoğu etnometodolojik araştırma, zamanı ve enerjisinin büyük bölümünü gerçekte kimse için bir sürpriz olmayan sorgulamadan kabullenilen kurallara harcamış görünmektedir: Sacks’ın ulaştığı sonuçlar arasında, örneğin, konuşmalar sırasında, genellikle sadece bir kişi konuştuğu zaman ve belirli bir anda birden fazla kişi konuştuğunda konuşmanın kısa tutulacağı yönünde iddialar vardır. Kanımca, araştırma bulgularının bu görelî fakirliğinin haklı nedenleri vardır: refleksivite bir süreci, yani ürünün, görünür temel anlamların bir düzen duygusu içermesi sürecini ifade eder ve başlama noktası bu düzen duygusunun yokluğudur. Başlama ve bitiş noktasını bilmeden süreç hakkında çok az şeye ulaşabiliriz. Bir fabrikadaki üretim sürecini hangi hammaddeler bulunduğu bakma zahmetine katlanmadan ve bitmiş haldeki ürünü dikkate almadan anlamaya çalışmak gibi bir şey; ve bu örnekte, hiçbir hammadde yer almayacaktır. Bu tutum kesinlikle birçok empirik etnometodolojik çalışmada yaygındır ve bu yüzden çoğu sosyolog tarafından önemsenmez: Bunun bir hata olduğunu düşünüyorum. Bir başka teori gibi, etnometodoloji de bazı kapıları açıp diğerlerini kapatır. Artık onun teorik statüsünü daha yakından incelemek istiyorum.

BİLİŞ SÜRECİNE FARKLI BİR YAKLAŞIM

Etnometodoloji en iyi şekilde, ayrıca genel bir kişiler veya eylemler teorisi içinde yer alması gereken bir ‘toplumsal biliş’ teorisi olarak alınabilir. O, toplumsal dünyayı oluşturan şey konusunda nasıl ortak bir düşünceye ulaştığımızı açıklamaya çalışan bir teoridir. Bu yönde en fazla teorik katkıyı yapanın Aron Cicourel olduğunu ve çalışmasının ilginç fırsatlar sağladığını düşünüyorum. Ona göre, etkileşim sırasında oluşturmaya çalıştığımız toplumsal yapının anlamı, kendi deyişiyle, ‘yorumlama’ kuralları (yahut ‘derin’ kurallar) ve ‘yüzey’ kurallarının ürünüdür (burada Noam Chomsky’nin çalışmasından yararlanılmıştır). Yüzey kurallar diğer teorik yaklaşımların kesin veri olarak aldıkları toplumsal hayat normlarıdır. Etnometodoloji, bana göre, bu kuralların kesin veri olarak alınamayacağını, aksine, en azından farklı durumlarda farklı biçimlerde yorumlandıkları ve yeniden inşa edildiklerini kesin olarak kanıtlamıştır. Cicourel, bu yeniden-inşa sürecinin insanların doğal özelliklerinden olan temel yorumlama kuralları yapısı sayesinde gerçekleştirildiğini düşünür görünmektedir. Biz onları öğrenmeyiz; aksine onlar öğrenmenin temelidirler. Bu yaklaşım başlı başına yeterince ilginçtir, ancak Cicourel bu tür bir temel yorumlama kuralları yapısının niçin gerekli olduğunu göstermek için daha başka açıklamalar yapar. Dünyaya ilişkin algımız beş duyumuz sayesinde gerçekleşir: biz aynı anda dünyayı işitir, hisseder, tadar ve kokularız ve dünyadaki şeyler ve olaylar eşanlı olarak algılanırlar. Lâkin dil bizim

belirli bir anda sadece bir şey hakkında konuşmamızı mümkün kılar ve ancak dünyaya ilişkin diğer tecrübelerimizi betimleyecek dilsel-olmayan ifade süreçleri de vardır. Bu gerçek, bir olayı betimlemenin niçin asla basitçe bir kaydetme işlemi değil daima bir yaratma süreci olduğunu gösterir. Burada, sonunda, biliş sürecinin bir göstergesi vardır, zira sadece zihinlerimiz değil duygularımız da dünyaya ilişkin deneyimlerimize karışırlar. Sözcükle algı ve sözcükle duygu arasındaki bağlantılar sosyal teori- de nadiren ele alınmıştır; ancak insanların söyledikleri şeylerle ilgilenen bütün empirik araştırmalar bu ilişkilerin hiçbir problem yaratmadığını varsayarlar.

SONUÇ

Genelde fenomenolojik sosyolojinin, özelde Cicourel'in çalışmasının ortaya çıkarttığı hususlardan biri toplumsal dünyanın bağımsız bir araştırma alanı içerir görünen bir başka parçasının varlığına işaret eder: genel anlamlar dünyası. Böyle bir alanın varlığı etnometodoloji tarafından bazı yönleriyle tartışılmıştır; genel bir anlamlar alanının varlığını kabul etmek bir toplumsal düzen izlenimi yaratmak için işbirliği içine girmek olarak görülür. Ancak, bir toplumsal düzen izleniminin her toplumsal etkileşimde yeniden inşa edildiğini söyleyebilirsek de, bizler anlamları her seferinde yeniden icat etmeyiz; yaptığımız şey, bir genel anlamın duruma-göre bir yorumunu yapmaktır. Genel anlamlar farklı koşullarda farklı biçimlerde kullandığımız araçlardır, daha ziyade çivi çakmak, onu sökmek, yangından kaçmak için pencereyi parçalamak için çekiç kullanabiliriz. Bu genel anlamlar, Cicourel'in yüzey kuralları veya Berger ve Luckman'ın –toplumsal olarak paylaşılan ve yerleşik, bizzat dil benzeri– çerçeve sembolleridir. Nitekim, etnometodoloji, bu hususta biliş sürecinin ötesinde bir noktaya işaret etmese bile, eylem teorisi için bir inceleme alanının ve bir araştırma probleminin varlığını gösterir: genel bir anlamı özel bir biçimde kullanmayla ilgili bir şey. Ayrıca, bir toplum veya kültür teorisinden yoksun, ancak yine de bir kültür teorisini gerektiren bir eylem teorisiyle karşılaşırız.

Söylenenlere bakılırsa, etnometodolojinin oldukça önemli bazı kapıları kapattığı doğrudur. Sembolik etkileşimcilik örneğinde, bana göre, üzerinde araştırma yaptıklarımızın deneyimleri toplum gibi bir şey olduğunu göstermesine rağmen böyle bir şey olmadığını varsaymak, üzerinde araştırma yaptığımız bu insanların deneyimlerine saygısızlık etmektir. Etnometodoloji bu saygısızlığı bilinçli olarak yapar: toplumsal etkileşimcilerden bağımsız bir toplumsal yapı olarak 'toplum' algısı işbirliğinin bir sonucudur. Toplumu bu anlamda araştırmak aslında işbirliği içinde yer almaktır. Henüz belirttiğim nedenlerle, toplumsal etkileşimin bir toplumsal düzen izlenimi yaratmayı gerektirdiğini kabul edebiliriz görünmektedir, ancak bu, 2. Bölüm'ün Giriş kısmında, toplumların bağımsız ve farklı nesnel olarak mevcudiyetleri hakkında kullandığımız argümanları hiçbir şekilde geçerli kılmaz. Etnometodolojik argümanı bu noktada kabul edersek, yaşantılarımızın temel özelliklerini oluşturan işsizlik, suç veya savaş gibi temel sosyal problemlerden hiçbirini ele alamayız. Etkileşimin bağlama-gönderimli ve refleksif özelliklerine kapı açıldığında, bu kapının daha geleneksel sosyolojik araştırma biçimlerine de açılması bize kesinlikle yardımcı olmaz; daha ziyade, onlara yeni bir boyutun eklenmesi gerekir.

Etnometodoloji toplumsal eylemi *etkinlik*, yani insanların gerçekte yaptıkları şeyler olarak ve bu şeyleri organize etme biçimleri olarak yeniden tanımlarken, dikkatini sosyologların çoğu kez ihmal ettikleri alanlara yoğunlaştırmıştır. Sharrock ve Anderson (1986), tıp sosyologlarının büyük çoğunluğunun doktorların gerçekte yaptıkları şeyler hakkında çok az şey söylediklerine işaret eder –sözgelimi, Goffman'ın cerrahlar üzerinde yazısından cerrahlar hakkında hiçbir şey öğrenmeyiz. Etnometodoloji kesin olarak cerrahlık etkinliğine ve onun organizasyonuna odaklanır. Son on yıldır etnometodolojideki empirik çalışmalar, örneğin bilim adamlarının (matematikçiler dâhil) kendi etkinliklerinin gündelik organizasyonu içinde *yaptıkları* şeylere odaklanmıştır. Bu etkinlikleri rasyonel olarak açıklanabilir kılmaya çalışırken Parsons'ın düzen probleminin cevabını buluruz; gerçekte, Sharrock ve Anderson, Garfinkel'in –Parsons'ı radikalleştirerek– dikkatini gündelik etkileşime yoğunlaştırdığını ve Parsons'ın olmasını gerektiğini söylediği ortak değerleri bulamadığını; aksine, toplumsalın sürekli bir yaratı olduğunu keşfettiğini öne sürer; bu, gerçekte sosyoloji için yeni bir boyuttur, ancak bir kültür ve paylaşılan dil ve anlamların mevcudiyeti örtük ön-kabulü içinde, o hâlâ Parsons'ı öngerektirir.

İLERİ OKUMALAR

Fenomenolojik sosyoloji üzerine

Peter Berger'in ortak yazarlığını yaptığı iki kitap özellikle başlayanlar için tavsiye edilebilir, ancak bu yaklaşımın gerçek tadını Schutz verir. Listedeki diğer çalışmalar aslında giriş niteliğinde makaleler veya okuma parçalarıdır. (Psathas daha gelişmiş açıklamalar sunar) ve onlar arasında çok az tercih yapılabilir.

- Berger, P. and Kellner, H. (1974) *Homeless Mind*, Penguin, Harmondsworth.
Berger, P. and Luckmann T. (1967) *The Social Construction of Reality*, Allen and Lane, London.
Filmer, P. et al. (1972) *New Directions in Sociological Theory*, Collier, Macmillan, London.
Lassman, P. (1974) "Phenomenological perspectives in sociology", Rex, J. (ed.), *Approaches in Sociology*, Routledge & Kegan Paul, London, s. 125-144.
Psathas, G. *Phenomenological Sociology: Issues and applications*, John Wiley, New York.
Schutz, A. (1962-6), *Collected Papers* (2 vols), Martinus Nijhoff, The Hague.
Schutz, A. (1972) *The Phenomenology of the Social World*, Heinemann, London.
Winch, P. (1958) *The Idea of Social Science*, Routledge & Kegan Paul, London.
Wolff, K. H. (1978) "Phenomenology and sociology", Bottomore T. B. and Nisbet, R. (eds), *A History of Sociological Analysis*, Heinemann, London, s. 499-556.

Etnometodoloji

Aşağıdaki giriş niteliğindeki çalışmalarından Sharrock ve Anderson ile Livingston'un kitapları özellikle tavsiye edilse bile, bütün çalışmalar uygundur.

- Attewell, P. (1974) "Ethnomethodology since Garfinkel", *Theory and Society*, vol. 1, s. 179-210.
Benson D. And Hughes, J. H. (1983) *The Perspective of Ethnomethodology*, Longman, London.
Heritage, J. (1984) *Garfinkel and Ethnomethodology*, Cambridge University Press, Cambridge.
Leiter, K. (1980) *A Primer on Ethnomethodology*, Oxford University Press, Oxford.
Livingston, E. (1987) *Making Sense of Ethnomethodology*, Routledge & Kegan Paul, London.
Sharrock, W. And Anderson, B. (1986) *The Ethnomethodologists*, Ellis Horwood, Chichester/Tavistock, London.

Kullanışlı klâsik metinler:

- Atkinson, M. And Heritage, J. (1984) *Structures of Socalil Action*, Cambridge University Press, Cambridge.
Cicourel, A. V. (1964) *Method and Measurment in Sociology*, The Free Pres, New York.
Cicourel, A. V. (1973) *Cognitive Sociology*, Penguin, Harmondsworth.
Douglas, J. D. (1971) *Understanding Evetryday Life*, Routledge & Kegan Paul, London.
Garfinkel, H. (1967) *Studies in Ethnomethodology*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ.
Psathas G. (ed.) (1979) *Everyday Language*, Irvingston Pres, New York.
Schenkein, J. /ed.) (1978) *Studies in the Organization of Conversational Interaction*, Academic Pres, New York.
Sudnow, D. (ed.) (1972) *Studies in Social Interaction*, The Free Pres, Glencoe, NJ.
Turner, R. (1974) *Ethnomethodology*, Penguin, Harmondsworth.

Yeni Empirik Çalışmalar:

- Garfinkel, H. (1986) *Ethnomethodological Studies of Work*, Routledge & Kegan Paul, LOnon.
Lieberman, K. (1985) *Understanding Interaction in Central Australia*, Routledge & Kegan Paul, London.
Livingston, E. (1986) *Ethnomethodological Foundations of Mathematics*, Routledge & Kegan Paul, London.
Lynch, M. (1985) *Art and Artefact in Laboratory Science*, Routledge & Kegan Paul, London.

Kullanışlı bir özet çalışma:

- Atkinson, P. (1988) "Ethnomethodology: A Critical Review", *Annual Review of Sociology*, Annual Reviews Inc., Palo Alto, CA, s. 441-465.

Kullanışlı eleştirel incelemeler:

- Giddens, A. (1976) *New Rules of Sociological Method*, Hutchinson, London (Chaper 1) [*Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, Çeviren: Ümit Tathcan, Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, Mart 2003, İstanbul]
Goldthorpe, J. H. (1973) "A revolution in sociology", *Sociology*, vol 7, s. 449-462.